

KATALIKIŠKOS

LYTIŠKUMO UGDYMO GAIRĖS

Vytauto Didžiojo universitetas
Kaunas, 2010

UDK 613.88

Ka 575

Gairės patvirtintos Lietuvos Vyskupų Konferencijos 2009 m. gruodžio 30 d.

Gairės parengė:

Santuokos ir šeimos studijų centras, KTF, VDU

Nacionalinė katalikiškųjų mokyklų asociacija

Lietuvos šeimos centras

Gairės aptartos NKMA mokyklų bendruomenėse

Leidinyi parengtas ir išleistas Vokietijos katalikų solidarumo akcijos su Rytų ir Vidurio Europos žmonėmis „Renovabis“

TURINYS

Preambulė.....	4
1. PAGRINDINĖS SAŲOKOS	4
2. LYTIŠKUMO UGDYMO PAGRINDAI	5
2.1. Žmogaus prigimties nedaloma vienovė.....	5
2.2. Žmogaus unikalumo ir nelygstamos vertės principas.....	9
2.3. Lygiavertiškumo ir pagarbos tarp skirtingų lyčių asmenų principas	12
2.4. Ugdytinio orumo išsaugojimas.....	14
2.5. Šeimos ugdytojų pagrindinio vaidmens pripažinimo principas...	15
3. METODINĖS NUOSTATOS	15
4. LYTIŠKUMO UGDYMO KOORDINAVIMAS	17
4.1. Pirmaeilis tėvų vaidmuo	17
4.2. Lytinis ir lytiškumo ugdymas katalikiškoje mokykloje	18
4.3. Lietuvos Vyskupų Konferencijos Švietimo komisijos ir ekspertų vaidmuo	19
5. BAIGIAMOSIOS NUOSTATOS.....	19
LITERATŪRA	20

KATALIKIŠKOS LYTIŠKUMO UGDYMO GAIRĖS (Gairės)

Preambulė

Vaikai ir jaunimas yra neįkainojama vertybė, laiduojanti tautos tęstinumą ir valstybės ateitį. Todėl ugdytojų – tiek tėvų, tiek mokytojų – pareiga yra padėti jaunai asmenybei visiškai subręsti ir išsiskleisti. Šiandien itin aktualu nusistatyti esminius kriterijus, kuriais remiantis būtų galima visavertiškai ugdyti jaunąją kartą ir padėti jaunimui susikurti ilgalaikius, atsakomybe ir įsipareigojimais grįstus tarpasmeninius ryšius, kurie yra pagrindinė sėkmingo šeimos funkcionavimo sąlyga. Gairių būtinybę padiktavo šių dienų realybė: valstybinė sveikatos apsaugos sistema, glaudžiai bendradarbiaudama su šeimos planavimo ir reprodukcinės sveikatos organizacijomis, siūlo mokykloms įvairias lytinio švietimo programas ir taip vienpusiškai sprendžia paauglių ankstyvų lytinių santykių pasekmių prevencijos klausimus. Sveikatos apsaugos sistema, skirtingai nei švietimo, niekada neturėjo ir neturi tikslo nei ugdyti dorovingą, brandžią asmenybę, nei rengti jaunimą šeimai. Švietimo sistemai šiandien siūlomos ir diegiamos paauglių lytinio švietimo programos pagrįstos pažiūra į žmogų kaip į „biologinį ar socialinį konstruktą“. Jos iškreipia lytiškumo esmę ir ne tik nedera su ugdymo tikslais, kurių siekis kiekvieną jaunuolį išugdyti doru, atsakingu žmogumi, bet tampa papildomu neatsakingos lytinės elgsenos skatuliu. Lytinis švietimas ir jo propaganda – tai vienas didžiausių moralinių ir dvasinių iššūkių, su kuriuo šiandien susiduria katalikai visose šalyse.

Gairės yra skirtos visiems ugdytojams, dirbantiems jaunimo katalikiškojo ugdymo (tiek formaliojo, tiek neformaliojo) srityje, taip pat tėvams katalikams.

Gairės grindžiamos Katalikų Bažnyčios mokymu apie žmogaus lytiškumą, jo ugdymą ir šeimos misiją.

1. PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Lytiškumas – „asmenybės sandas, vienas iš jos būties, raiškos, bendravimo su kitais, taip pat žmogiškosios meilės jautimo, išreiškimo bei išgyvenimo būdų“¹. Lytiškumas neatsiejamas nuo asmenybės saviidentifikacijos, skleidimosi ir ugdymo(s).

¹ Popiežiškoji šeimos taryba. 10.

Lytinis ugdymas – pedagoginės veiklos procesas, nukreiptas į prigimtinų jaunosios kartos lytinių galių (lytinio potraukio) pažinimą, jų, kaip dovanos, supratimą, iš kurio kyla atsakomybė ir suvokimas, kad lytinės galios valios pastangomis gali būti suvaldomos, įsameninamos, perkeičiamos į kūrybines galias. Lytinio ugdymo tikslas – skaistumo ugdymas.

Lytinis švietimas – tai žinių suteikimas, pagrįstas iš esmės biologiniu požiūriu į žmogaus lytiškumą, „saugaus ar saugesnio sekso“ ir „reprodukcinės sveikatos“ principais, siekiant išvengti lytiškai plintančių ligų (infekcijų), AIDS/ŽIV, paauglių nėštumų ar sumažinti jų skaičių.

Lytiškumo ugdymas – pedagoginės veiklos procesas, siekiantis padėti bręstančiai asmenybei atskleisti ir sėkmingai įsisavinti lytinį tapatumą, įsameninti bei išreikšti savąjį lytiškumą darniuose, pagarba ir lygiavertiškumu grįstuose santykiuose su kitos lyties asmeniu. Lytiškumo ugdymas veiksmingas tik esant išplėtotam lytiniam ugdymui.

Orumas – tai žmogui būdingas savo nelygstamos vertės įsisauginimas ir pajautimas, tai vertybinis asmenybės santykis su savimi ir kitais asmenimis.

Prokreacija (lot. *pro* – veikti kieno nors naudai; *creatio* – kūrimas) – sąmoningas, žmogaus orumui ir nelygstamai jo vertei pritinkantis gyvybės perdavimas.

Skaistumas „yra dvasinė galia, išvaduojanti meilę iš savanaudiškumo ir agresyvumo“², leidžianti lytinį potraukį pakelti į meilės lygmenį.

2. LYTIŠKUMO UGDYMO PAGRINDAI

Katalikiškas lytiškumo ugdymas turi būti grindžiamas šiais principais:

2.1. Žmogaus prigimties nedaloma vienovė

Ugdymo ir ugdymosi procese lytiškumas visuomet turėtų būti traktuojamas kaip visą asmenį apimantis dalykas, t. y. grindžiamas visuminiu požiūriu į žmogų kaip į kūno ir dvasinės sielos nedalomą vienovę. Žmoguje „sielos ir kūno vienybė yra tokia glaudi, kad sielą galima laikyti kūno „forma“³. Žmoguje medžiaginis (kūnas) ir dvasinis (siela) pradai „nėra dvi

² Popiežiškoji šeimos taryba. 16.

³ KBK. 365.

sujungtos prigimty, bet, būdamos suvienytos, sudaro vieną prigimtį⁴. Vadinasi, iš medžiagos sudarytas, dvasinės sielos veikiamas kūnas tampa žmogišku ir gyvu kūnu. Žmogus tiesiog yra kūniškas asmuo.

Žmogaus prigimties nedalomos vienovės principas įpareigoja atskirai aptarti sritis, kuriose šio principo laikymasis yra svarbiausias ugdymo procese.

2.1.1. Žmogaus kūnas. Krikščioniškoji antropologija pripažįsta žmogaus kūną turint ypatingą funkciją, nes jis padeda atskleisti gyvenimo ir žmogaus pašaukimo prasmę, kuri yra pirmiausia antropologinio pobūdžio, nes per kūną atskleidžiamas žmogus: „Kūnas atskleidžia žmogų, išreiškia asmenį ir dėl to yra pirmoji Dievo žinia žmogui, beveik savotiškas pirmapradis sakramentas, suprantamas kaip ženklas, veiksmingai perteikiantis regimajame pasaulyje neregimąjį slėpinį, paslėptą Dievo amžinybėje.“⁵ Žmogus nėra sutapatinamas tik su kūnu – tai būtų būdinga grynai materialistinei sampratai, nei sutapatinamas su dvasine siela, o tai būdinga daugeliui Rytų religijų. Žmogus yra *kūniškas asmuo*. Dar daugiau, „dėl esminės vienybės su dvasine siela kūno nevalia laikyti vien audinių, organų ir funkcijų deriniu, jis negali būti vertinamas taip pat kaip gyvulio kūnas, nes žmogaus kūnas yra sudedamoji asmens, kuris per jį reiškiasi ir veikia, dalis“⁶. Žmogaus kūnas yra neatsiejama integrali žmogaus asmens dalis ir yra *asmens gėris*, o ne tik *gėris asmeniui*. Tačiau žmogaus orumas atsiskleidžia per kūną tik todėl, kad kūniškumas yra priklausomas nuo aukštesnio pagrindo, kurio atžvilgiu kūnas yra kaip galimybė. Kūnas yra ne savarankiška būtis žmoguje, bet dvasinės sielos prasmuo. Vienas didžiausių gamtos mokslo trūkumų yra tas, kad, ištyrinėjęs žmogaus kūną kaip šalia esantį, jis neįvertina dvasinės sielos įtakos jam. Žvilgsnis į kūną niekada negali būti atskirtas nuo dvasinės sielos. Žmogaus kūnas ir dvasinė siela turi vienas kitam grįžtamosios įtakos. Kūnas yra dvasios, dieviškojo įkvėpimo buveinė, todėl prilygsta šventovei. Taigi „kiekvienas kūno išniekinimas, ypač paleistuvystė, yra Dievo išniekinimas“⁷.

2.1.2. Žmogaus lytis. Žmonės yra kūniški asmenys ir skiriasi vieni nuo kitų savo lytiškumu. Vyrai ir moteris yra ne skirtingų rūšių atstovai, bet ly-

⁴ Ten pat.

⁵ Plg. Katalikiškojo auklėjimo kongregacija. 22.

⁶ Plg. *Donum vitae*. 3.

⁷ *Maceina A. Raštai*. T. 1. Vilnius: Mintis. 1991. P. 64.

giaverčiai asmenys. Dar daugiau, būti vyru ar moterimi nėra tik kažkas biologiško, nes žmogaus kūnas nėra tik žmogaus instrumentas, bet sudėtinė asmens dalis⁸. Lyties neprilygsta jokiai žmogaus kūno funkcijai ir negali būti traktuojama kaip biologinis ar socialinis konstruktas. Lyties samprata nuosekliai išplaukia iš visuminio požiūrio į žmogų kaip nedalomą kūno ir dvasinės sielos vienovę. Lyties principas siekia iki pačių žmogaus būties gelmių, persmelkia visas žmogaus buvimo plotmes – tiek kūniškąją, tiek psichinę, tiek dvasinę. „Lytiškumas būdingas vyrui ir moteriai ne tik biologiniu, bet ir psichologiniu bei dvasiniu lygmeniu, ir jo žymę turi bet kuri jų išraiška. Toks skirtingumas, susijęs su abiejų lyčių tarpusavio papildomumu, visiškai atitinka Dievo planą pagal kiekvieno pašaukimą.“⁹ Mūsų lytiškumas yra svarbus tam, kuo mes esame, ir paveikia mūsų mintis, jausmus ir veiksmus¹⁰.

2.1.3. Lytiškumo prasmė. „Žmonių lytis yra tam, kad dvasiniame susijungime papildytų poliariniais skirtingumais jose konkretizuotą tą pačią Dieviškąją žmogaus idėją“, kuriai „svarbu ne josios egzempliorių skaičius, bet tobula josios išraiška“¹¹. Gyvūnų lyčių skirtingumas prasideda ir baigiasi biologiniu prasmingumu: gyvuliai yra dvilyčiai tik todėl, kad gausintų savo rūšį. Tačiau žmogaus lytiškumas skirtas pirmiausia bendrystei, kurios tobuliausia išraiška yra meilė. Žmogus pašauktas mylėti ir dovanoti save kūnu ir dvasia. Moteriškumas ir vyriškumas yra viena kitą papildančios dovanos. Taigi žmogaus lytiškumas – tai konkretaus gebėjimo mylėti, kuriuo Dievas apdovanojo vyrą ir moterį, neatsiejama dalis. Lytiškumas yra būdas užmegzti ryšį su kitu ir jam atsiverti; dėl to jo tikrasis tikslas yra meilė, tiksliau sakant, meilė kaip dovanojimas ir priėmimas, kaip davimas ir gavimas. Santykis tarp vyro ir moters yra iš pagrindų meilės santykis¹². Krikščioniškoji etika žmogaus lytiškumą supranta kaip *meilės* ir *gyvybės perdavimą*¹³. Visada yra pabrėžiamas nenutraukiamas egzistencinis ir psichologinis

⁸ Plg. *May E. W. Sex, Marriage and Chastity: Reflections of a Catholic Layman, Spouse and Parent*. Chicago: Franciscan Herald Press. 1981. P. 9.

⁹ Popiežiškoji šeimos taryba. 13.

¹⁰ Plg. *Coleman G. D. Human sexuality: An All-Embracing Gift*. New York: Alba House. 1992. P. xv.

¹¹ *Maceina A. Raštai*. T. 9. 2006. P. 11, 23.

¹² Popiežiškoji šeimos taryba. 11.

¹³ Plg. *Curran Ch. E. Themes in Fundamental Moral Theology*. London: Notre Dame. 1997. P. 178.

ryšys tarp *gyvybę perduodančios*, arba prokreacinės, žmogaus lytiškumo dimensijos ir *meilę perduodančios*, arba asmenis jungiančios, dimensijos¹⁴. Asmuo savo kūnu išreiškia meilę, kuri suprantama kaip dvasinis žmogaus išgyvenimas ir jo pašaukimas, tačiau kūniškasis meilės ženklas yra kūdikis. Iš tokio žmogaus, kaip kūniško – lytinio asmens, suvokimo išryškėja, kad žmogus savavališkai negali priešpriešinti šių dviejų lytiškumo dimensijų – meilės išreiškimo ir prokreacijos.

2.1.4. Lytinio potraukio ir lytinių santykių prasmė. Biologine prasme lytinis instinktas yra rūšies išlikimo sąlyga. Taigi žmogaus lytinis potraukis yra ir žmonijos egzistencijos sąlyga. *Homo sapiens* rūšies buvimas yra „pirminis ir pagrindinis gėris“¹⁵, visi kiti žmogaus gėriai: kūryba, tobulėjimas, meilė ir t. t., priklauso nuo šio pirminio gėrio. Žmogus gali veikti ir kurti tik todėl, kad jis yra. Vadinas, žmogaus lytinis potraukis yra ne tik gamtinė jėga, bet ir vienintelė sąlyga, laiduojanti žmogaus buvimą, todėl jis turi kitą, svarbesnę nei gamtinę – egzistencinę prasmę. Žmogaus egzistencija yra ne gamtos mokslų, bet filosofijos tyrimo objektas. Todėl tik filosofškai žvelgiant į lytinį potraukį kaip į pačią žmogaus egzistencijos priežastį galima rasti tikrą jo reikšmę¹⁶. Lytinis potraukis kaip žmonijos egzistencijos sąlyga, asmens meilės ir kūrybos potencialas yra neabejotinas gėris. Tačiau šią gamtinę jėgą tikrai žmogiška ir asmeniška patirtimi padaro gebėjimas ją suvaldyti. Suvaldymas, kaip savaiminė gynybinė reakcija į aklos gamtinės jėgos prievartinį įsiveržimą, būtinas, nes „gresia natūraliam asmens gebėjimui apsispręsti“¹⁷. Lytinio potraukio suvaldymo pagrindinė sąlyga – skaistumas. Todėl lytinio ugdymo tikslas yra skaistumo ugdymas. Skaistumo idealas jaunimui reikalingas ne kaip gamtos prado neigimas, bet kaip lavinimas susivaldyti, kaip įkvepiantis žmogaus pavyzdys to, ką gali pasiekti žmogaus valia, kaip jaunimo brandinimas žmogiškajam pašaukimui – meilei. Skaistumas nėra tik lytinių santykių neturėjimas, bet yra tikra tiesa apie kūno, dvasinės sielos ir lytiškumo supratimą.

Lytiniai santykiai, kaip meilės atbaigimas kūno kalba, turi du neatsiejamus tikslus: sujungti ir sukurti. Sujungti abu sutuoktinius į kuriamą mei-

¹⁴ Plg. *May E. W. Sex, Marriage and Chastity: Reflections of a Catholic Layman, Spouse and Parent*. Chicago: Franciscan Herald Press. 1981. P. 3.

¹⁵ *Wojtyła K. Meilė ir atsakomybė*. Vilnius: Alka. 1994. P. 57.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat P. 254.

lės bendruomenę, kurią vainikuoja kūdikis. Santuokinis aktas, orientuotas „į gyvybės perdavimą, yra fiziniu lygmeniu didžiausia sutuoktinių meilės bendrystės išraiška. Ištrauktas iš abipusio savęs dovanojimo – tikrovės, kuria krikščionis gyvena palaikomas bei praturtintas ypatingos Dievo malonės, – jis praranda savo reikšmę, atidengia individo egoizmą ir yra moralinė netvarka“¹⁸. Vadinasi, įgyvendinant žmogaus prigimties vienovės principą, kaip žmogaus kūno ir dvasinės sielos nedalomumą, lytiškumo prasmės dviejų dimensijų – meilės išreiškimo ir prokreacijos neatsiejamumą, galima teigti, jog lytiniai santykiai yra teisėti tik santuokoje. Tik santuokinis lytinis aktas išlaiko pagarbą santuokiniams gėriams, tokiems kaip santuokinė ištikimybė ir vaikų gėris. Tik santuokinis aktas yra atviras santuokinei meilei ir naujai gyvybei. Taigi santuokiniai lytiniai santykiai pagal savo prigimtį yra sujungiantys abi žmogaus lytiškumo dimensijas: meilę perduodančią, arba asmenis jungiančią, ir gyvybę perduodančią, arba prokreacinę. Iš tiesų abi šias dimensijas jungiantis ryšys ir yra pati santuoka.

Lytinis ir lytiškumo ugdymas turi būti grindžiamas: 1) visuminiu požiūriu į žmogų, kurio unikali prigimtis nedalomai suvienija kūniškąjį ir dvasinį pradus; 2) žmogaus egzistencija dvejopu lytiniu būviu, apimančia tiek žmogaus kūną, tiek dvasinę sielą; 3) lytiškumo raiškos dviejų dimensijų – meilės ir prokreacijos – nedalomumu; 4) žmogaus lytinio potraukio – kaip egzistencinio fizinio gėrio, asmens meilės ir kūrybiškumo potencijos – samprata.

2.2. Žmogaus unikalumo ir nelygstamos vertės principas

Žmogus yra unikalus, nes „žmogaus skirtingumą nuo visų kitų tvarinių aiškiausiai rodo tai, kad tik žmogaus sukūrimas vaizduojamas kaip atskiro Dievo sprendimo rezultatas, kaip apgalvotas siekis žmogų su Kūrėju sujungti savitu, ypatingu ryšiu“¹⁹. Žmogus yra vienintelis kūniškas asmuo, vienintelis protingas ir laisvas visoje Kūrinijoje. Žmogaus unikalumo samprata nuosekliai padiktuoja žmogaus vertės sampratą – ji yra nelygstama. Vadinasi, žmogaus gyvybė, kaip pirminis gėris, sudaro pagrindą visoms kitoms vėrtėms atsirasti ir yra neatsiejama nuo nelygstamos žmogaus vertės sampratos. Todėl žmogaus unikalumo ir nelygstamos vertės principas neatsiejamas nuo pagarbos žmogaus gyvybei, kuri savo ruožtu negali būti

¹⁸ Plg. Katalikiškojo auklėjimo kongregacija. 5.

¹⁹ EV. 34.

atskirta nuo žmogaus orumo. Pastarąjį nusako tai, jog asmuo negali būti priemonė kitam, o tik tikslas.

Žmogaus unikalumo ir nelygstamos vertės principo laikymasis lytiškumo ugdyme reikalauja atskirai aptarti šiuos dalykus:

2.2.1. Žmogus yra vienintelis protingas ir laisvas kūrinys regimojoje kūrinijoje. Žmogus iš visų kitų gyvūnų išsiskiria tuo, kad tik jis yra asmuo, apdovanotas protu ir laisva valia. Todėl tik žmogus yra moralinė būtybė, girdinti sąžinės balsą ir atsakinga už savo veiksmus, ypač gyvybės perdavimo srityje.

Žmogaus protingumą lemia ne tik sugebėjimas mąstyti, kalbėti, bet pirmiausia – gebėjimas pažinti. Žmogus vienintelis yra laisvas nuo gamtos instinktų. Vadinas, žmogus vienintelis gali pažinti save ir suvaldyti savo fizines galias (lytinį potraukį). Todėl ugdytojų, tiek tėvų (globėjų), tiek mokytojų, išankstinė teisinga nuostata yra ta, kuri teigia, jog ugdytiniai gali suvaldyti lytinį potraukį dorinės valios pastangomis, jei jie bus kreipiami reikiama linkme. Norint valdyti, būtina pažinti. Tai įpareigoja ugdytojus perduoti ugdytiniais ne tik teisingas vaisingumo pažinimo žinias, bet jas pateikiant nepažeisti ugdytinio orumo (žr. 2.4.).

2.2.2. Žmogaus orumas. Kadangi žmogus išsiskiria iš visų gyvūnų, tai ir jo atsiradimas turi būti kitoks, turi skirtis nuo paprasto dauginimosi. Žmogaus gyvybės perdavimas visų pirma turi būti žmogiškas, nes tik žmogus yra protingas ir laisvas. Taigi tik žmogus gali pažinti tiesą ir tik jis gali sąmoningai išreikšti savo lytiškumą. Kiekvienas asmuo išreiškia savo lytiškumą per kitą asmenį. Tačiau žmogus niekada negali būti priemonė: kadangi yra asmuo, jis visada yra tikslas. Žmogus turi būti norimas dėl jo paties kaip asmens. Asmuo negali būti nei išimtinai, nei pirmiausia vartojimo objektas todėl, kad įrankio arba priemonės kito subjekto sumanytam tikslui pasiekti vaidmuo prieštarauja pačiai žmogaus prigimčiai. Nelygstamos žmogaus vertės principas reikalauja, kad tarpasmeniniai santykiai būtų grindžiami žmogiškajam orumui priderama tvarka, t. y. asmuo niekada negali būti traktuojamas kaip priemonė, o visada tik kaip tikslas. Vadinas, *reprodukcinė mąstysena*, grindžianti asmenų bendravimą *priemonių vartojimo*, bet ne *tikslo* santykiais, yra nepriimtina lytiniame ir lytiškumo ugdyme.

2.2.3. Pagarba žmogaus gyvybei. Žmogaus nelygstama vertės samprata negali būti atsiejama nuo žmogaus gyvybės vertės, kuri yra fundamen-

talus ir pirminis gėris, sudarantis pagrindą visoms kitoms žmogaus vėrtėms atsirasti. Žmogaus gyvybės vėrtė atitinka visas filosofines vėrčių teorijos sąlygas: ji vertinga instrumentine prasme, nes per ją įgyjamas gyvenimas, turi asmeninę vėrtę ir, svarbiausia, vidinę vėrtę, kurią ji turi ne pati savaime, bet dėl kilmės iš kito, t. y. gyvybė vertinga savaime, nes ji yra kūrybinis įnašas²⁰. Šiuo požiūriu grindžiamas pagarbos žmogaus gyvybei principas. Remiantis juo, pagarba žmogaus gyvybei reikalauja, jog būtų tenkinamos trys sąlygos: 1) lygiavertiškumo (visų žmonių gyvybė turi tą pačią vėrtę); 2) pastangos (veiksmai turi būti nukreipti gyvybei palaikyti); 3) pati gyvybė yra užduotis, t. y. žmogus nėra absoliutus savo gyvybės šeimininkas – gyvybę jis gauna kaip dovaną ir turėtų ją puoselėti ir perduoti. „Gyvybė, kurią Dievas duoda žmogui, yra dovana, kurios pagalba Dievas dalijasi savimi su savo kūriniais.“²¹ Vadinas, remiantis pagarbos gyvybei principo lygiavertiškumo sąlyga, galima teigti, kad žmogaus gyvybė, nepriklausomai nuo vystymosi stadijos (embrionas, kūdikis, vaikas ir t. t.), žmogaus amžiaus ir aplinkybių (negimęs, gimęs, pasenęs), turi vienodą vėrtę. Žmogus turi būti laikomas asmeniu nuo prasidėjimo momento. Pastangos ir gyvybės kaip uždavinio sąlyga reikalauja, kad lytinis ugdymas padėtų išsaugoti žmogaus gyvybę perduodančią, t. y. prokreacinę, galią. Pagarbos gyvybei gylis atsiveria atskleidžiant žmogaus prasidėjimo paslaptį lyčių prokreacinės raiškos aspektu: „Pradėti kūdikį – tai pratęsti Kūrimą.“²²

Prokreacinė žmogaus funkcija yra neatsiejama lytiškumo raiškos dalis. Vaisingumas – prigimtinei duotybei, leidžianti žmogui tapti tėvu ar motina. Vaisingumas yra *asmens gėris*, peržengiantis įprastos biologinės funkcijos ribas, nes nė viena kita žmogaus kūno funkcija tiesiogiai nėra susijusi su gebėjimu duoti gyvybę ir gyvenimą kitam asmeniui. Tai pagrindinė priežastis, kodėl asmuo turi pažinti savo vaisingumo požymius.

Ugdymas, skatinantis išsaugoti skaistumą, padeda išlaikyti sveiką ir nepažeistą vaisingumo funkciją. Skaista ir dora rodo didžiausią atsakomybę už kitą asmenį, kuris gali būti pradėtas prokreaciniu lyčių veiksmu. Skaistumas pirmiausia išreiškia pagarbą sau, savo lytiškumui, kurio prokreacinė savybė gali lemti kito asmens likimą, todėl skaistumo ugdymas

²⁰ Have H. A. M., Meulen R. H. J., Leeuwen E. Medicinos etika. Vilnius: Charibdė. 2003. P. 95.

²¹ EV. 34.

²² Ten pat. 43.

drauge apima ir pagarbą gyvybei. Pagarbos gyvybei principas taip pat neatsiejamas nuo atsakingos tėvystės ir motinystės sampratos.

Pagarbos gyvybei principas taip pat reikalauja teigiamos nuostatos į nėštumą ugdomo (žr. 3. Metodinės nuostatos).

2.3. Lygiavertiškumo ir pagarbos tarp skirtingų lyčių asmenų principas

Pagarbą kitos lyties asmeniui ugdytinis gali išsiugdyti tik tuomet, jeigu ugdymo procese lyčių skirtumų aiškinimas nežemins nė vieno iš asmenų, specializuotas lytiškumas (vyriškumas ir moteriškumas) bus atskleidžiamas ir įtvirtinamas tik lyčių papildomumo bei lygiavertiškumo pagrindu bet kurioje žmogaus veiklos srityje ir asmenų bendrystėje. Šio principo deramas laikymasis ugdymo procese reikalauja atskirai aptarti tris uždavinius, kuriuos jis apima: lyčių papildomumo, lyčių lygiavertiškumo ir meilės prasmės:

2.3.1. Skirtingų lyčių asmenys bendrystėje papildo vienas kitą, padeda siekti žmogiškosios būties pilnatvės. Lyčių „skirtingumas, susijęs su abiejų lyčių abipusiu papildomumu, visiškai atitinka Dievo planą, apimantį kiekvieno pašaukimą“²³. Lytims yra būdingas savitas būties pažinimas ir išgyvenimas. Savitai matydamos pasaulį, jos papildo ir praturtina viena kitą savuoju, tik savo lyčiai būdingu suvokimu. „Lytys viena kitą papildo: jos yra sykiu panašios ir nepanašios; ne tapačios, bet sykiu lygiavertės asmens orumu; vienodos, kad viena kitą suprastų, ir skirtingos, kad viena kitą papildytų.“²⁴ Todėl lytiškumo ugdymo procese turėtų būti pripažintas ir atsispindėtas kiekvienos iš lyčių kitiškumas, skirtingas jų pašaukimas.

2.3.2. Skirtingų lyčių asmenų lygiavertiškumas. Atskleidžiant kiekvienos iš lyčių kitiškumą visada būtina išlaikyti lygiavertiškumo principą. Kalbant apie vyrą ir moterį kaip apie asmenis, neturi kilti jokių abejonių, jog jie privalo turėti visas lygias ir vienodas teises bei galimybes kaip asmenys. Tačiau kalbant apie juos kaip apie skirtingų lyčių asmenis, kurie turi turėti vienodą galimybę išreikšti savo pašaukimą, susijusį su lytiškumu, sveikas protas reikalauja kalbėti apie lygias vertes. Lytys yra skirtin-

²³ Katalikiškojo auklėjimo kongregacija. 4.

Papildomumo principą pirmasis Vakarų filosofijoje pagrindė šv. Augustinas. Dar daugiau, jis įrodė, kad vyro ir moters lytys savo verte ir kilnumu yra lygios.

²⁴ Katalikiškojo auklėjimo kongregacija. 25.

gos, tačiau vienodai vertingos, todėl būtina, ypač aptariant vyro ir moters prokreacinius skirtumus bei skirtingus jų vaidmenis ir statusą tėvystėje ir motinystėje, pabrėžti ir atskleisti vienodas jų vertes.

2.3.3. Meilės prasmė. Žmogus pašauktas mylėti ir dovanoti save kūnu ir dvasia. Jis „pajėgus ir aukštesnei meilei, ne vien geidulingajai, kuri viską traktuoja kaip objektą savo potraukiams tenkinti, bei draugystei ir aukojimuisi, pajėgus pripažinti bei mylėti asmenis dėl jų pačių. Tai meilė, galinti, kaip ir Dievo meilė, būti dosni; gėrio kitam asmeniui trokštama todėl, kad suvokiama, jog jis vertas mylėti. Tai meilė, gimdanti asmenų bendrystę, nes kiekvienas laiko kito gerovę savo gerove. Tai atsidavimas tam, kuris mus myli, gerumui atsiskleidžiant, tampant tikrove per asmenų bendrystę ir sužinant, ką reiškia mylėti ir būti mylimam“²⁵. Žmogaus gebėjimas mylėti neatsiejamas nuo jo lytiškumo: „Kiekviena meilės forma visada neatsiejama nuo vyriškumo ar moteriškumo.“²⁶ Meilei išsiskleisti būtini skirtingų lyčių asmenys „ir tai implikuoja meilės abipusiškumą“²⁷. Meilė – skirtingų lyčių asmenų bendrystę kuriantis santykis, išreiškiamas pirmiausia sugebėjimu prisiimti atsakomybę, neatsiejamą nuo pareigos kitam asmeniui, pagarbos, ištikimybės ir rūpesčio. Vien lytinė aistra ir lytiniai santykiai, kurie šiandien neretai tapatinami su meile, nepajėgūs išsemti visos meilės esmės. Dar daugiau, šių skirtingų dalykų suniveliavimas sumenkina ir iškreipia meilės sampratą. Todėl ugdant vaikų gebėjimą mylėti, turi būti aiškiai ir nedviprasmiškai pabrėžiama, jog meilė – tai pirmiausia asmens sugebėjimas prisiimti atsakomybę ir rūpestį kitu asmeniu. Meilė, kai asmuo mylimas dėl jo paties, o ne dėl to gėrio, kurį galima sau pasiekti pasinaudojant asmeniu it įrankiu. Moteriškumas ir vyriškumas yra viena kitą papildančios dovanos. Dėl to žmogaus lytiškumas yra konkretaus gebėjimo mylėti, kuriuo Dievas apdovanojo vyrą ir moterį, neatsiejama dalis. Ši meilės kaip atsidavimo gebėjimą, be kita ko, atspindi *kūno*, į kurį įspaudžiamas asmens vyriškumas ir moteriškumas, *santuokinis pobūdis*, kurį reikia suvokti kaip „gebėjimą išreikšti meilę, būtent tokią meilę, kai žmogus-asmuo tampa dovana ir per tai įgyvendina savo būties bei egzistencijos

²⁵ Popiežiškoji šeimos taryba. 9.

²⁶ Ten pat. 10.

²⁷ Katalikiškojo auklėjimo kongregacija. 25.

tikrą prasmę²⁸. Vadinasi, vyriškumas ir moteriškumas galutinai atsiskleidžia tik per meilę, kuri yra „kaip dovanojimas ir priėmimas, kaip davimas ir gavimas. Santykis tarp vyro ir moters yra iš pagrindų meilės santykis“²⁹, kuriame atbaigiamas žmogiškasis buvimas. Meilei būtina subręsti. Paaugliai dar nepajėgūs priimti atsakomybę ir rūpestį už kitą asmenį, nes neturi tam būtinos moralinės galios, todėl skaistumas yra pagrindinė vaiko ir jaunuolio brandinimo meilei sąlyga.

2.4. Ugdytinio orumo išsaugojimas

Informacija lytiniais klausimais visada susijusi su intensyvaus fizinio gėrio sritimi, todėl ugdymo procese, atsižvelgiant į ugdytinio subrendimo lygį ir jo unikalumą (dvasines vertybes, įsitikinimus, lytį), ji turi būti pateikiama saikingai. Informacija negali žeminti nė vieno iš asmenų. Todėl ugdymo turinys ir priemonės turi būti parenkami laikantis vaizduotės higienos, kuri yra pagrindinis veiksnys drovumui išsaugoti. Padedant vaikui išmokti suvaldyti lytinius poreikius, jo energija turi būti nukreipiama fizinio aktyvumo ar kūrybiškumo linkme. Ugdytinio orumo išsaugojimo principas reikalauja atsižvelgti į informacijos apie lytiškumą pateikimo taisykles:

2.4.1. *Kiekvienas vaikas yra unikalus, todėl informacija apie lytiškumą turi būti individualizuota pagal vaiko poreikį, atsižvelgiant į amžių, subrendimo lygį, pateikiama asmeniškai, tinkamu laiku, tinkamoje vietoje. Labai asmeniškus lytiškumo aspektus geriausia aptarti individualiai arba atskirose mergaičių ir berniukų grupėse. Intymios detalės neturi būti aptariamoms visos klasės aplinkoje.*

2.4.2. *Visa informacija (tiek vaizdinė, tiek žodinė) lytiniais klausimais pateikiama laikantis vaizduotės higienos. Erotinio ir vaizduotę dirginančio pobūdžio medžiaga neturi būti naudojama nei dirbant su vaikais ir bet kokio kito amžiaus jaunuoliais, nei individualiame ar grupiniame darbe. Būtina skatinti savanorišką vaikų pasiryžimą nežiūrėti televizijos programų, vaizduotės, leidinių ir nesilankyti tose interneto svetainėse, kuriose jų vaizduotė gali būti veikiamas dirginančių vaizdinių.*

2.4.3. *Pateikiant informaciją būtina išsaugoti ir skatinti vaikui būdingą drovumą ir privatumo jausmą. Nė vienas neturi būti raginamas ar, tuo la-*

²⁸ Popiežiškoji šeimos taryba. 10.

²⁹ Ten pat. 11.

biau, verčiamas daryti tai, kas peržengtų kuklumo ribas ar pažeistų paties mokinio jautrumą bei privatumą. Drovumas turi būti pripažįstamas kaip natūrali apsauginė reakcija ir svarbiausia prielaida skaistumui išsaugoti.

2.4.4. Padėti džiugiai priimti savo kūno pokyčius santuokos, motinystės ir tėvystės perspektyvoje. Informacija apie žmogaus dauginimosi funkciją ir vaisingumo galią turi būti pateikiama neatsiejamame meilės ir skaistumo sąsajos, vedybinės kūno prasmės kontekste.

2.5. Šeimos ugdytojų pagrindinio vaidmens pripažinimo principas

Šis principas suformuluotas remiantis šeimos, kaip svarbiausio paauglių lytinių santykių prevencinio veiksnio, svarba. Principas teigia, jog šeimos ugdytojai yra lytinio ir lytiškumo ugdymo proceso svarbiausi veikėjai, todėl turi būti informuojami apie lytinio ir lytiškumo ugdymo turinį mokykloje. „Lytinis auklėjimas yra tėvų teisė ir pareiga ir turėtų būti vykdomas rūpestingai jiems vadovaujant ir namie, ir jų parinktose bei kontroliuojamose auklėjimo institucijose. Šia prasme Bažnyčia taip pat pabrėžia subsidiarumo principą, kurio turėtų paisyti mokykla, prisidedama prie lytinio auklėjimo ir vadovaudamasi ta pačia dvasia kaip ir tėvai.“³⁰ Lytinis ir lytiškumo ugdymas neprilygsta jokiai kitai disciplinai, nes lytiškumas nėra kokia nors atskira žmogaus veikla, bet esminis asmenybės bruožas, jos būtis, raiškos ir bendravimo su kitais pagrindinė sąlyga. Tai pasaulėžiūros dalykas. Pedagogikos teorija vienareikšmiškai pasisako, kad su pasaulėžiūra susiję dalykai negali būti primetami kažkokiu mokomuoju dalyku be tėvų žinios ir sutikimo.

3. METODINĖS NUOSTATOS

Šiose Gairėse išdėstytų principų (2.1.; 2.2.; 2.3.; 2.4.; 2.5.) laikomasi rengiant visų ugdymo (tiek formaliojo, tiek neformaliojo) lygių programas (ikimokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio), taip pat studijoms aukštesniosiose ir aukštosiose mokyklose skirtus katalikiškojo ugdymo išsilavinimo standartus ir (ar) kvalifikacinius reikalavimus, katalikiškojo ugdymo ar studijų planus, egzaminų programas, vadovėlius, kitas mokymo priemones, papildomą ugdymo medžiagą.

³⁰ Katalikiškojo auklėjimo kongregacija. 17.

Ruošiant katalikiškojo lytinio ir lytiškumo ugdymo programas būtina laikytis Gairėse išdėstytų principų, taip pat pasitelkti kūrybiškumą, kuris programas padarytų šiuolaikiškas.

3.1. Lytinio ir lytiškumo ugdymo procese (tiek turinyje, tiek darbo metuose, tiek priemonėse) negali būti:

- *neatsakingo, „pramoginio“ požiūrio į lytinius santykius*, lytiškumas negali būti traktuojamas kaip kūniška funkcija, atsieta nuo tikrosios lytiškumo reikšmės vedybinei meilei, pasiaukojimui ir asmenų pašaukimui;
- *neigiamos nuostatos nėštumo atžvilgiu*. Pateikiant vaikams žinias apie kūdikio prenatalinį vystymąsi ir nėštumą, jokiame kontekste nedera kalbėti apie nėštumą kaip apie neigiamą reiškinį (pvz., *neplanuotas nėštumas, nenorimas nėštumas*). Kalbant apie ankstyvų lytinių santykių pasekmes taip pat reikėtų vengti gretinti nėštumą su lytiškai plintančiomis ligomis. Nėštumas visada susijęs žmogaus pradžia, o neigiama nuostata nėštumo atžvilgiu, nėštumo gretinimas su lytiškai plintančiomis ligomis gali ugdyti nepagarbą gyvybei ir moteriai, skatinti skirtingų lyčių asmenų priešpriešą;
- *nuostatų, palankių abortui*, ypač atliekamam pagal moters norą ir eugenikos tikslais. Informaciją apie abortą būtina pateikti nedviprasmiškai, aiškiai laikantis pozicijos, jog tai pradėto žmogaus nužudymas. „Etinis aborto, kaip iš esmės smerktino veiksmo, neleistinumas liečia kiekvieno tiesioginio nėštumo nutraukimo formą“, <...> tačiau „jei abortas įvyksta kaip numatomas – bet nei ketinamas nei norimas, tik grynai toleruojamas – gydamosios veiklos padarinys, gelbstint išimtinai motinos sveikatą, tai yra moraliai legalu. Tokiu atveju abortas yra netiesioginis rezultatas veiksmo, kuriuo tiesiogiai nebuvo siekiama aborto“³¹.
- *lytiškumo ugdymo procese neturėtų dalyvauti asmenys* (kaip pagalbininkai, ekspertai ar konsultantai), kurių požiūris neatitinka Katalikų Bažnyčios mokymo apie žmogaus lytiškumą;
- *mokymo apie vadinamąjį „saugų ar saugesnį seksą“* ir aiškinimo, kaip naudotis prezervatyvais ar kitomis kontraceptinėmis priemonėmis, taip pat bet kokio lytinių santykių detalaus vaizdavimo ar pokalbio.

3.2. Asmeninės lytinės higienos principus mergaitėms ir berniukams būtina pateikti atskirai. Visada geriausia siekti, kad tai savo vaikams iš-

³¹ Popiežiškoji sveikatos apsaugos darbuotojų pastoracijos taryba. 142.

dėstyčių tėvai: mamos – mergaitėms, tėvai – berniukams. Todėl mokytojų pareiga paskatinti ir padrašinti tėvus, suteikti reikiamą pagalbą rengiant pokalbius ir seminarus tėvams.

3.3. Kalbant apie lytiškai plintančias ligas (infekcijas) ir AIDS/ŽIV būtina atskleisti pagrindinį šių ligų plitimo šaltinį – ankstyvus ir neatsakingus lytinius santykius, o ne klaidinti ugdytinius teigiant, jog šiomis ligomis ir infekcijomis galima užsikrėsti nenaudojant apsaugos priemonių. Todėl šia tema būtina kalbėti itin subtiliai, pasitelkiant tik tikslias medicinos žinias, griežtai atsižvelgiant į paauglio amžių, atskleidžiant tiek paauglių lytinių santykių tiesiogines pasekmes, tiek, svarbiausia, galimą jų poveikį psichinei vaiko brandai, sugebėjimui mylėti, įsipareigoti ir užmegzti ilgalaikius tarpasmeninius ryšius, t. y. nušviečiant galimą tokių neatsakingų ryšių įtaką visam būsimam gyvenimui.

3.4. Natūralų šeimos planavimą reikėtų pristatyti ne kaip vieną iš šeimos planavimo būdų – būtina atskleisti natūralaus šeimos planavimo ir kontracepcijos antropologinius skirtumus, nes „tai nėra paprastas skirtumas tarp technikų ir metodų <...> tai skirtumas tarp dviejų nesuderinamų žmogaus asmens ir žmogiškojo lytiškumo sampratų“³².

3.5. Kalbant apie hormonines kontraceptines priemones negalima pamiršti pabrėžti merginų savivertės ir pagarbos sau, žmogaus gyvybei; pagarbos tarp skirtingų lyčių asmenų; šalutinio kontraceptinių priemonių poveikio, didžiulės grėsmės sveikatai. Todėl apie kontraceptines priemones galima pradėti kalbėti tik nuo tam tikro amžiaus ir tai daryti tik tikrosios lytiškumo prasmės ir jo neatsiejamų dimensijų – meilės išreiškimo ir gyvybės perteikimo – kontekste.

4. LYTIŠKUMO UGDYMO KOORDINAVIMAS

4.1. Pirmaeilis tėvų vaidmuo

4.1.1. Tėvų ar globotojų pareiga – nuspręsti, kas yra geriausia jų vaikams. Tai pripažįsta tiek Bažnyčios mokymas, tiek LR teisės aktai. Mokyklos vaidmuo ugdant lytiškumą visada yra antraeilis.

4.1.2. Atsižvelgiant į tai (4.1.1.), prieš vaikui pradėdant dalyvauti bet kokiaje lytiškumo ugdymo programoje, turi būti gautas tėvų sutikimas, o

³² Popiežiškoji sveikatos apsaugos darbuotojų pastoracijos taryba. 18.

programai prasidėjus tėvams taip pat turi būti numatyta galimybė nebeleisti vaikui toliau dalyvauti programoje ar tam tikrose jos dalyse. Tėvams (globėjams), jei jie neduoda sutikimo arba nebeleidžia vaikui dalyvauti programoje, negalima taikyti jokių baudžiamųjų priemonių.

4.1.3. Kad tėvai galėtų laisvai apsispręsti, jiems turi būti suteikta visa informacija apie programos turinį, darbo metodus ir medžiagą, kuri bus naudojama, taip pat apie užsiėmimų trukmę ir diskusijas klasėje. Prieš prasidedant programai, tėvai turi būti pakviesti į informacinį susitikimą, kur jiems būtų suteikta galimybė peržiūrėti programos turinį ir medžiagą.

4.1.4. Tėvai yra atsakingi už tai, kad būtų susipažinę su lytiškumo ugdymo programomis ir pasinaudotų mokyklos teikiama informacija, konsultavimu ir galimybe patiems prie to prisidėti. Jie turi rūpestingai apsisvarstyti, ar tai, kas siūloma, praturtins jų vaikų auklėjimą.

4.2. Lytinis ir lytiškumo ugdymas katalikiškoje mokykloje

4.2.1. *Mokyklos direktorius yra atsakingas* už Gairių įgyvendinimą mokykloje. Direktorius gali šią atsakomybę pavesti lytiškumo ugdymo (ar jaunimo rengimo šeimai) koordinatoriui, kuris turėtų reikiamą kompetenciją ir būtų pasirengęs bendradarbiauti su mokytojais ir tėvais, tobulinant bei pritaikant lytinio ir lytiškumo ugdymo programą.

4.2.3. *Lytiškumo ugdymo koordinatorius (koordinatorius)* turi būti pasiekęs aukštą kompetencijos lygį. Šios kompetencijos standartus nustato Lietuvos Vyskupų Konferencijos Švietimo komisija.

4.2.3.1. *Koordinatoriaus pareigos ir teisės.* Vienas svarbiausių koordinatoriaus uždavinių yra užtikrinti, kad visų kitų katalikiškosios mokyklos mokymo programų su lytiškumu susiję klausimai derėtų su Katalikų Bažnyčios mokymu apie lytiškumą ir šiomis Gairėmis.

4.2.3.2. Koordinatorius turėtų padėti biologijos, kūno kultūros, sveikos gyvensenos mokytojams įgyti ir dalytis naujausiomis žiniomis apie vaisinumo pažinimą ir natūralius šeimos planavimo būdus.

4.2.3.3. Prieš pradėdant vykdyti lytiškumo ugdymo programą, koordinatorius drauge su tėvais turi įvertinti, kokie yra vaiko poreikiai pagal jo brandos amžių.

4.2.3.4. Įvertinus mokinių poreikius ir pasitarus su tėvais, reikia nu-

statyti aiškų kiekvienos programos pakopos tikslą. Tikslai turi būti suformuluoti taip, kad padėtų išvengti žalos, kad patenkintų deramus tėvų lūkesčius, kad remiantis šiais tikslais būtų galima kritiškai įvertinti galimas pasekmes.

4.2.3.5. *Koordinatorius turi teisę reguliariai kelti savo profesinę kvalifikaciją katalikiškojo lytiškumo ugdymo srityje.* Tokios sąlygos turi būti sudarytos tiek koordinatoriui, tiek mokytojams, kurių mokymo sritis yra glaudai su tuo susijusi. Kadangi mokykla ne visuomet gali turėti galimybių tai suorganizuoti, pirmenybė turi būti teikiama koordinatoriui.

4.2.4.2. *Koordinatorius turi teisę užsitikrinti mokyklos bendruomenės paramą.* Koordinatorius ir pati mokykla gali suteikti paramą, dalydamiesi žiniomis ir šiuolaikine literatūra, kuria tėvai galėtų pasinaudoti auklėdami savo vaikus. Ypač tais atvejais, kai temos yra per daug intymios kalbėti grupėje ar klasės aplinkoje, arba kai vaikas turi ypatingų jam rūpimų klausimų ar drovisi intymių temų. Labai pageidautina, kad mokykla organizuotų specialius mokymo kursus tėvams.

4.3. Lietuvos Vyskupų Konferencijos Švietimo komisijos ir ekspertų vaidmuo

LVK Švietimo komisija:

4.3.1. tvirtina lytiškumo ugdymo (LU) ekspertus, turinčius reikiamą kompetenciją. Šių ekspertų vaidmuo:

vertinti visų lygių LU programas;

rengti standartus LU koordinatoriams;

rengti standartus LU koordinatorių rengėjams (tutoriams).

4.3.2. apibūnina LU programas remdamasi paskirtų ekspertų išvadomis.

4.3.2. vertina kitų asmenų kompetenciją dirbti su jaunuimu LU srityje už mokyklos ribų.

5. BAIGIAMOSIOS NUOSTATOS

5.1. Katalikiškosios mokyklos bendruomenė gali savarankiškai nuspręsti, koku būdu jai įgyvendinti lytiškumo ugdymo programas: integruoti jas į kitus mokomuosius dalykus ar dėstyti kaip atskirą dalyką.

5.2. Tikybos mokytojai, dirbantys nekatalikiškose mokyklose, taip pat privalo vadovautis Gairėmis.

LITERATŪRA

Coleman G. D. Human Sexuality: An All-Embracing Gift. New York: Alba House. 1992.

Curran Ch. E. Themes in Fundamental Moral Theology. London: Notre Dame. 1997.

Have H. A. M., Meulen R. H. J., Leeuwen E. Medicinos etika. Vilnius: Charibdė. 2003.

Jonas Paulius II. Enciklika *Evangelium vitae*. Vilnius: Aidai. 1995.

Katalikiškojo auklėjimo kongregacija. Žmogiškosios meilės ugdymo gairės. Lytinio auklėjimo kontūrai // http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/zmogiskosios-meiles-ugdymo.html.

Katalikų Bažnyčios katekizmas. Kaunas: Tarpdiecezinės katechetikos komisijos leidykla. 1997.

Maceina A. Raštai. T. 1. Vilnius: Mintis. 1991.

Maceina A. Raštai. T. 9. Vilnius: Mintis. 2006.

May E. W. Sex, Marriage and Chastity: Reflections of a Catholic Layman, Spouse and Parent. Chicago: Franciscan Herald Press. 1981.

Popiežiškoji sveikatos apsaugos darbuotojų pastoracijos taryba. Sveikatos apsaugos darbuotojų chartija // http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/sveikatos-apsaugos-chartija.html.

Popiežiškoji šeimos taryba. Žmogaus lytiškumo tiesa ir prasmė: auklėjimo šeimoje gairės. Kaunas: LIC „Už gyvybę“. 2004.

Tikėjimo mokslo kongregacija. Instrukcija dėl pagarbos gimstančiai žmogaus gyvybei ir gimdymo orumo *Donum vitae*.

Wojtyła K. Meilė ir atsakomybė. Vilnius: Alka. 1994.